

**ВПЛИВ ТІНЬОВОЇ ЕКОНОМІКИ
НА РИНОК ПРАЦІ**

Анотація. Розглянуто основні причини та фактори, що сприяють "тінізації" ринку праці. Визначено позитивні і негативні наслідки цього процесу. Запропоновано заходи для подолання негативних наслідків впливу тіньової економіки на ринок праці.

Аннотация. Рассмотрены основные причины и факторы, способствующие "тенезации" рынка труда. Определены позитивные и негативные последствия данного процесса. Предложены меры для преодоления негативных последствий влияния теневой экономики на рынок труда.

Annotation. The main aspects and factors which cause the phenomenon of the shadow labor market have been researched. Its positive and negative consequences have been defined. Measures to overcome the negative consequences of the shadow economy impact on the labour market have been proposed.

Ключові слова: тіньова економіка, рівень безробіття, ринок праці, заробітна плата, податковий тиск, недобросовісна конкуренція.

Актуальність даної роботи полягає у тому, що наявність тіньового сектору економіки є розповсюдженим та суттєвим явищем в усьому світі, яке характеризується, насамперед, зниженням доходів бюджету від несплати чи мінімізації податкових зобов'язань, зниженням підтримки незахищених та малозабезпечених верств населення через дефіцит соціальних фондів, розвиток соціально небезпечної та кримінальної діяльності тощо.

Ще однією складовою тіньового сектору економіки є тіньова зайнятість, оскільки вона, зазвичай, спрямована проти працівників (позбавляє їх легального працевлаштування, оплати та охорони праці, соціального, пенсійного та медичного забезпечення тощо). Більше того, в цьому секторі створюються умови для втягування значної частини населення до протиправних дій [1].

У той же час задля збереження об'єктивності аналізу економічних процесів жоден із них не можна розглядати "однорічно", тому для підвищення рівня економічного та соціального життя населення виникає потреба у виявленні як негативних, так і позитивних сторін тіньового ринку праці.

Впливу тіньової економіки на зміну макроекономічних показників України приділено багато уваги у працях Данилишина В. І., Заглинського А. О., О. Коваленко, Стефаньків О. М., Хриплюка Б. В. Проте дослідження масштабів, причинності виникнення тіньової економіки, зокрема тіньових заробітних плат, та засоби протидії цьому явищу потребують постійного наукового вивчення та вдосконалення.

Таким чином, метою даної статті є виявлення негативних наслідків тіньового ринку праці як на макро-, так і на мікроекономічних рівнях, а також формування переліку рекомендацій щодо їх подолання.

Згідно з дослідженнями, проведеними професором Лінцького університету Ф. Шнайдером [2; 3], тіньова економіка складає в середньому 41% у країнах, що розвиваються, 38% – у країнах із перехідною економікою та 17% у країнах Організації економічного співробітництва та розвитку. В Україні цей показник складає 44,1%.

Термін "тіньова економіка" в Україні набув офіційного вжитку громадськістю у 1990 р. Виключна поширеність тіньової економіки робить її дослідження складним завданням. Тому у наукових і законотворчих колах пошук визначення змісту цього поняття триває й досі. Найбільш повно відображає зміст тіньової економіки таке визначення: тіньова економіка – це суспільні відносини з приводу легального та нелегального, систематичних чи одноразових дій фізичних та юридичних осіб, спрямованих на пряме чи опосередковане отримання доходу, іншої економічної вигоди, що не задекларована для цілей оподаткування [4].

Класичними передумовами зростання тіньової економіки є такі:

ускладнення ситуації на ринку праці в умовах фінансової і структурної кризи, що посилює розвиток малого підприємництва та стає сприятливим середовищем для тіньового сектору;

масова міграція з країн третього світу, що доповнюється внутрішньою міграцією із соціально-нестабільних регіонів;

ступінь державного втручання в економіку. Частка тіньової економіки знаходиться у прямій залежності від трьох параметрів рівня регулятивного втручання, оподаткування і масштабів корупції. Як зазначає Ф. Шнайдер: "тіньова економіка – це спосіб бізнесу звільнитись від корупції та тиску влади" [2];

збільшення конкуренції за рахунок відкриття зовнішніх ринків, що потребує зниження видатків на виробництво будь-якими способами [2; 5].

Основою тіньової економіки виступає тіньовий ринок праці. Він є своєрідним джерелом, що постачає тіньовій економіці необхідні ресурси. Саме тому існує тісний взаємозв'язок між цими двома поняттями.

Основною причиною виникнення тіньового ринку праці є наявність можливостей для певної частини економічних агентів ухилення від дотримання норм законодавства. Факторами, що сприяють розвитку даного процесу є:

низький рівень заробітної плати в державному секторі економіки; надмірний податковий тиск, складна система оподаткування, нестабільність податкового законодавства, надмірний податковий тиск і нерівномірність податкового навантаження на суб'єктів господарювання. Наразі загальне навантаження на фонд оплати праці становить близько 56,6 %; з них 3,6 % виплачує найманий працівник, 38 % – роботодавець, до того ж із зарплати працівника відраховується 15 % податок із доходу. Близько 40 % українським підприємцям такі виплати не під силу;

низька якість державних послуг, передусім тих, що стосуються життєзабезпечення громадян. Результати дослідження сфери громадських послуг показують, що якість обслуговування населення державними установами не поліпшується. Так, лише 13 – 14 % опитаних позитивно оцінюють роботу поліклінік і лікарень, 6 – 9 % – органів правопорядку та 14 – 21 % задоволені якістю послуг, що надаються комунальними службами;

надмірне регулювання підприємницької діяльності, високий рівень корупції та некомпетентність державних службовців. В умовах поширеної адміністративної корупції державні службовці прагнуть до збільшення кількості перевірок і підвищення розмірів податків і штрафів;

відсутність довіри до державних інституцій. Саме довіра до уряду або відчуття "соціальної солідарності" спонукає людей платити податки. В Україні даний показник надзвичайно низький. За таких умов будь-які обіцянки уряду проводити ефективні реформи в обмін на сплату громадянами податків викликають спротив з боку громадян [4; 6 – 8].

Однак тіньова економіка завдає шкоди не тільки інтересам держави. Досить часто найманий працівник є економічно та соціально незахищеним. Інститут стратегічних досліджень виокремлює найбільш поширені порушення законодавства про працю, а саме:

1. Відсутність трудових договорів із працівниками і як наслідок, даних про фактичну кількість найманих працівників.
2. Укладення з працівниками договорів цивільно-правового характеру, які не передбачають перебування працівників у трудових відносинах із роботодавцем.
3. Виплата заробітної плати "в конвертах".
4. Недотримання мінімальних гарантій з оплати праці.
5. Відсутність індексації заробітної плати.
6. Значне перевищення тривалості робочого часу найманих працівників.
7. Експлуатація найманих працівників внаслідок встановлення графіків роботи, що передбачають значні обсяги робіт у понаднормовий час без відповідної компенсації [1].

У той же час розглядати наслідки функціонування тіньового ринку праці лише негативно не є коректним оскільки:

1. Тіньовий ринок праці допомагає певною мірою вирішити проблему фактичного безробіття. Саме тіньовий ринок праці, за думкою деяких експертів, дозволив Україні пережити світову фінансову кризу без загальнонаціональних бунтів, які спостерігалися в країнах Західної Європи.

2. За рахунок несплати податків, підприємства, що працюють у тіньовому секторі, можуть забезпечувати своїх працівників непоганим, а подекуди і високим заробітком.

3. Нелегальні підприємства виробляють продукцію високої якості за нижчими цінами, оскільки не сплачують певних податків і зборів. Дана продукція користується попитом серед населення з невисоким доходом [5; 9].

Таким чином, можна зробити висновок, що виникнення процесу тінізації ринку праці, обумовлюється як економічними (значний податковий тиск, низький рівень заробітної плати у державному секторі, кризові явища в економіці тощо), так і соціальними (трудова міграція, недовіра до влади в суспільстві тощо) факторами.

Негативними наслідками даного процесу на макrorівні є, насамперед, недоотримання фінансових ресурсів через несплату податків і зборів. При чому втрати бюджетів характеризуються не лише величиною несплачених коштів тіньовими підприємствами, а й падінням податкових надходжень легальних підприємств, що страждають від недобросовісної конкуренції.

На мікрорівні негатив проявляється, насамперед, у незахищеності працівників тіньового сектору від роботодавців, шкода здоров'ю споживача від недоброякісної продукції, відсутність страхового стажу для нарахування майбутньої пенсії тощо.

У той же час саме тіньовий сектор праці може "врятувати" від соціальних заворушень, коли легальні заходи є малоефективними, наприклад під час кризи. За рахунок несплати податків, тіньові підприємства можуть сплачувати своїм працівникам реальну заробітну плату вищу, ніж легальні роботодавці. Тіньові підприємства є більш конкурентоспроможними та стабільними, при цьому необов'язково їх продукція має гіршу якість.

Першочерговим кроком у ході боротьби з негативним впливом тіньової економіки на ринок праці є підвищення рівня довіри до влади. Цього можна досягти, зокрема, незалежним аудитом витратної частини бюджетів та оприлюдненням його результатів громадськості.

Другим кроком подолання тіньового сектору можна вважати:

зниження тиску на фонд оплати праці, в тому числі і за рахунок введення недержавного пенсійного забезпечення;

заборона внесення змін до податкового законодавства протягом п'яти років, що дасть можливість підприємцям планувати бізнес-цикл;

поліпшення якості послуг, що надаються державою [1; 8].

Література: 1. Коваленко О. Процес подолання корупції і тіньової економіки як специфічний об'єкт соціального аудиту [Електронний ресурс] / О. Коваленко. – Режим доступу : <http://www.kbuapa.kharkov.ua>. – Назва з екрану. 2. Матюхина Н. Доля теневої економіки в Україні – рекордна в Європі [Електронний ресурс] / Н. Матюхина. – Режим доступу : <http://finforum.org/>. – Названня екрана. 3. Степанова Е. Г. Теневая экономика и показатели рынка труда [Електронний ресурс] / Е. Г. Степанова. – Режим доступу : <http://www.sworld.com.ua/>. – Названня с екрана. 4. Заглинський А. О. Тіньовий ринок праці та його особливості в Україні" [Електронний ресурс] / А. О. Заглинський, Б. В. Хрипчук. – Режим доступу : <http://archive.nbuv.gov.ua>. – Назва з екрану. 5. Лундина А. А. Теневая экономика России [Електронний ресурс] / А. А. Лундина. – Режим доступу : <http://dom-hors.ru/>. – Названня с екрана. 6. Податковий кодекс України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon1.rada.gov.ua>. – Назва з екрану. 7. Про збір та облік єдиного внеску, на загальнообов'язкове державне соціальне страхування : Закон України № 2464-VI від 08.07.2010 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon1.rada.gov.ua>. – Назва з екрану. 8. Данилишин В. І. Тіньові заробітні плати: причини, обсяги, шляхи детінізації [Електронний ресурс] / В. І. Данилишин, О. М. Стефанків. – Режим доступу : http://www.eco_nomy_nayka.com.ua/. – Назва з екрану. 9. Ринок праці України рятує тіньова економіка [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://vcourse.ua>. – Назва з екрану. 10. Лібанова Е. Ринок праці та соціальний захист : навч. посібн. із соціальної політики / Е. Лібанова, О. Палій. – К. : Вид. Соломії Павличко "Основи", 2006. – 491 с. 11. Мандибура В. О. Тіньова економіка України та напрямки законодавчої стратегії її обмеження / В. О. Мандибура. – К. : Парламентське вид-во, 2006. – 135 с.